

igor
zidić

uvod u čitanje (tuđih) pisama

Objavljivanje pisama što ih je jedan (sada pokojni) čovjek pisao drugome (također već mrtvom) porok je koji koji se — kao i toliki drugi — zaklanja višim interesom znanosti. Tješim se, dok držim u rukama Tabakovićeva pisma prijatelju, da će javni porok povjesničara umjetnosti, koji to privatno štivo objelodanjuje, biti zasjenjen otkrićem dosad skrivenih vrlina tog slikara, čiji nas nesavršen jezik pouzdano vodi putevima njegova usavršavanja. U samo godinu (i još nekoliko) dana — svih je četrnaest pisama napisano između srpnja 1930. i kolovoza 1931. — gnjevni je mladi čovjek preskočio »futuristički« šank i »pješke«, bez mržnje u srcu, stigao u Konfucijev vrt. Ljeti 1930. on je užareno pisao: »Biće iznenađenja! Akademikarima će ostati čitav tovar smrdljivih konzerva da ih sami požderu.« U proljeće 1931. on se bori još samo protiv prepotencije uma. O sebi govori kao sretni pokajnik: »Počeo sam sve iznova. Slikam po prirodi. Pazim na njene znakove i mig njezinih boja. Slikam i crtam sve, postao sam skroman đak, trudim se da razumem i shvatim ono što se preda mnom ukazuje.«

Rugalac i satirik, pretvorio se odjednom u čednog skupljača malih dobara, spremnog da svoj život poveže sa životom pčela, »kradući« im međ po livadama: »... hoću da se duševno okrepim i pročistim.«

Moram nešto reći o drugome od dvojice. Primalac nije recepcioner koji knjiži prispjelu poštu, nego je partner u (prijateljskoj) borbi mišljenja i osjećanja; sugovornik koji izaziva ili nadahnjuje. Na žalost, Hegedušićevi odgovori neće doprijeti do nas; Miodrag B. Protić ustanovio je da su propali u danima rata: »Šteta — bilježi on u predgovoru kataloga retrospektivne izložbe Ivana Tabakovića u Beogradu 1977 — (...) jer pretpostavljamo da su, kao i sva Hegedušićeva pisma, morali biti zanimljivi i jarki.«

S Krstom Hegedušićem (1901 — 1975) vezivala me, u godinama moga kritičarskog rada u »Telegramu« (1965 — 1967), suzdržana antipatija: smatrao me nesklonim *svojoj deci* — bivšem i tadašnjem podmlatku iz radionice u Zamenhoffovoj b.b. — i vraćao mi milo za drago. Ali od prvog našeg susreta (u tajničkoj sobi Matice hrvatske), negdje u proljeće 1967, led se počeo topiti. Neku je ulogu u tome odigrao i brzometni, polemički dijalog — o Dalmatincima, dabome — tako začinjjen zloćom i zlobom da smo se — još u žaru duela — gotovo sprijateljili. Dojmila me se njegova borilačka žustrina: mač mu je odlično pristajao. Odlazeći, blagonaklono mi povjeri (s podignutim kažiprstom): »Moji te dečki budu ubili.«

I dalje smo se viđali rijetko — niti se on nudio, niti sam ja hodočastio — no ipak su naši susreti, od zgrade do zgrade, bivali sve srdačniji. U prvo me vrijeme njegova otvorenost znala i osupnuti. Očekivao sam lisca (makar i preobučenog), a dočekao vuka. Društveni mu je teatar bio dosadio: stabilnost ga je njegovih »akcija« (zastor HNK, freske na Tjentištu, pa nagrade i ordeni) učinila spokojnim i — začudo — slobodnijim. Razmišljao je glasno, izražavao se drastično: neka mješavina golijarda i puntara. Stareći — on se pomlađivao. Tih dana nije bilo kraja uzbuđenjima: brijunski ple-num (Ranković), Deklaracija, studentska '68, Žan-ko, Matkovićeva drama. O politici se, ekonomiji i kulturi raspravljalo tada na svakom uglu. »Friške perece« zamijenile su »Vruće teme«. Realni je svijet bio Krstin *métier* — njegova razglášena Muza — pa nije smio zaostati. Ne mislim da mu je pri tom bilo lako: i on je, poput Erenburga, gurao preto-varena kolica — »Ljudi, godine, život«.

Na početku sam svakog našeg razgovora bio »drug Zidić«, a od sredine prema kraju bio sam »dečec«. Druga je vidio u množini (Vi), dečeca u jednini (ti). Zgodno: komunarskom je titulom održavao distancu. Opsesivne teme: Milček Horvatin, Ljubo »Babac«, »Zemlja«, Ivina Generalić, rešt, Bihalji-Merin (»Pomladio me da od mene napravi Generalićeva đaka!«) pa još netko i ponešto. Alfa i omega, ipak, Tito i Krleža. U Titovu naklonost nije sumnjao; ali Krleža je bio trajna iritacija. Što je on, zapravo, Krleži značio? Kako ga je rangirao spram Petra Dobrovića i Ljube Babića? Uzrujavale su ga, s vremena na vrijeme, one ironične opaske o modernističkom bunkeru u Majstorskoj! (I štošta drugo.) Stari reče kaj voli, obide kaj ne voli. Gosparski: ne ulazi u detalje, ne cjenka se. Fric je strog: župnik, oficir i učitelj u jednom. Samo čekam kad bu me za vuha. . .

Tito je bio Zeus pred kojim je on mogao igrati Apolona, meštra Umjetnosti. Ali pred ironičnim okom ekskomuniciranog boga, kojemu je i kazna uvećala slavu, osjećao se kao đak na ispitu; kao dužnik kojemu ne uspijeva da vrati davni dug: milostivo udijeljen predgovor za »Podravske motive«. Za Tita — Krsto je bio umjetnik. Za Krležu — samo slikar.

»Ti boga« — smije se razdragano — »i to je dost', kaj ne?« Brutalnost je Hegovih sekcija bila legendarna i — Bože prosti — šarmantna. (Uz kavu!) Znao je biti vulgaran — artistički, nadahnuto vul-garan — i ta je prostota bila nadosobna; glas iz neke sveopće školje; nešto medijevalno, galženjačko i makabrično, pučko. I silno uvjerljivo. Glas

koji se ruga sebi i drugima. To je sjever Ulenšpi-gla i Petrice, Brueghela i Hogarta.

Razgovaramo o autoru jedne političke kampanje:

»Dripac. . .«

Pokazuje svoj crtež: »Drek. . .«

Tko je on?

Tragom neke svoje romantične fikcije, nanizao je — jednog do drugog — vruga i propovjednika, profesora i seljaka, proletera i posjednika (»Posjednik Krsto Hegedušić« — to je tituluš s razglednice koju prima, ljeti, u Hlebine!), nihilistu i borca, prosvjetitelja i cinika i gromko im, svima, podviknuo: »Na leeeeee — vo!« Bio je crveni radićevac i crni komunist. I sve to još od sredine dvadesetih, iako mu se računa tek od 1933. i Krležina predgovora. (Uz Frica se najbrže pocrni — tzv. Krležin pečat.) Uostalom, i s nepriznatim je stažom za tri desetljeća pretekao naš »crni val«. Fasciniran smrću, vidio je u svemu samo sirovinu od koje vrijeme pravi smeće.

U prosudbama — djela i nedjela — Heg je bio nesmiljeno jasan i odrješit. Činilo mi se da pričajući ne taktizira (ukoliko to nije bila strategija). Nije me osvojio način njegova razmišljanja. U njega je tehnika rasuđivanja bila vrlo jednostavna, gotovo siromašna: neka mješavina logicizma i voluntarizma, tek tu i tamo zamućena kapljom iracionalnog. Međutim, te su mrlje u sistemu bile dragocjene; tim se »incidentima« može zahvaliti što su se strojevi njegovih kompozicija pokretali i funkcionirali; oni su stvorili napetost i prouzročili iskru; oni su njegovim djelima priskrbili onu modernu dvoznačnost koja je spriječila da se pretvori u majstora plakatne umjetnosti. Sve u svemu, s njegovih se teorijskih stajališta moglo slikati i neusporedivo gore a da svi postulati budu zadovoljeni. Snaga mu nije bila u teoriji. To je stazica za mrava no on je njome protutnjao kao lav i što nas briga za teoriju? Kritički su mu spisi gotovo bezvrijedni, a neposredne su dnevničke bilješke, mahom, sjajna literatura. Imao je nosa za prave, autentične stvari: osjećao je da se istina, gdjekad, zgušnjava u najtrivijalnijem; da poneki dijalektalni izraz može zamijeniti vreću literarnih trikova; da u slici citirani odlomak stvarnosti (reklama za Sidol ili Albus) postaje akumulator koji i sve ostale oblike napaja uvjerljivošću, posuđujući im nešto od vlastite tvarnosti.

Počeo sam zalaziti u njegov atelijer, u Majstorskoj radionici, u popodnevnim satima. Na večernje dispute

i produkcije (utorkom?) nisam dolazio. Dadoh mu do znanja da me zanima on, a ne njegov pogon. Kad sam, s nekolicinom kolega, počeo 1970. intenzivno pripremati retrospektivu »Zemlje«, naši su — sada već učestali — razgovori bivali sve funkcionalniji: dobili su okvir i smjer. Počeli smo se pripremati za susrete. Posao nije naškodilo prijateljstvu. Naprotiv; shvatio ga je kao pečat na ugovoru. I dotada se trudio da bude što objektivniji prema davnašnjim drugovima u »Zemlji« (valjda je slutio da ga tu čekamo), a otada se klonio ne samo drastičnih formulacija, nego i najobičnijih kritičkih primjedbi o bivšim suborcima. Zakočio je svoj pogani jezik i obustavio napade na *konje* i *bedake*. (Bilo je i takvih.) Očekivao sam, priznajem, suprotnu reakciju: početak borbe za što bolju poziciju. Neprirođeno! Zatrovali nas »bolji poznavaoći« prilika: »Dok je Krsto živ — ne bu retrospektive 'Zemlje'«. Bojali smo se kolca i sekire, a naišli smo na gospona u rukavicama. Njegov teatar? Možda. Ali za tu predstavu bili smo mu svi vrlo zahvalni. Tu i tamo, iz neke bi anegdote izvirili rozi pa bi pričicom dozvani junak osvanuo poderanih hlača. Srećom, taj za to ne bi saznao, ja sam sve brzo »zaboravljao«, a Krsto je već — novom dosjetkom — prišivao zakrpu.

U to sam vrijeme prvi put zamijetio da godine čine svoje. Bivao je sve sentimentalniji prema mladosti i »Zemlji«; ne samo svojoj »Zemlji« — to je oduvijek bila *njegova* grupa — nego i prema »Zemlji« onih njezinih rebela s kojima je, nakon raskola, vodio žestoke borbe. Počeo je brinuti o svima i — začudo — za *crne* je *ovce* pokazivao najveću skrb. Tada sam shvatio da je, ne samo gestom nego i mentalitetom, pravi gazda: nijedno zrno nije smjelo biti izgubljeno, ništa nije smjelo propasti. Mržnje je mladog borca nadomjestila pomirljivost konačnog pobjednika. Tome se nisam nadao i mislim da je primijetio moje iznenađenje. »Zaskočio me« svojom tolerancijom pa od nje više nije mogao odustati. Bio je tvrdoglav čovjek: imao je stila. Na prvom u nizu radnih susreta, posvećenih izložbi »Zemlje«, reče mi: »Junek je bio naš bog. On je prvi. Onda Postružnik i Tabaković. Važni su za početak: kaj je — je. S Jarmekom sam se razišal — kratki spoj — ali Tabak... šteta. Dečki nisu izdržali. Pogledaj im slike: tu je ključ. Oni su se razišli sa »Zemljom«, ne sa mnom. Nije važno kaj ti mi velimo: ja ti mogu lagati, Jarmek može izmisliti kaj god. Zato pitaj slike! A slike vele da su odustali. Ja sam ih, možda, mogao uvrijediti i slično — no tko ih je mogao prisiliti da s *groteski* pređu na *impresionizam*? Toliko o tome. A ti ih pokaži kad su bili jaki: oni su među prvima. I lepo daj Tiljka — inače budu rekli da sam ga ja hitil u aut.«

Pod tim je auspicijama počela naša suradnja, a i ostali su moje kolege (Željka Čorak, Božidar Gagro, Ika Reberski, Mladenka Šolman) imali prilike vidjeti da je šef »Zemlje« smogao dostatno ljudske snage i umjetničkog poštenja da ne zataji i ne umanji nikoga od svojih drugova; pa ni one s kojima se, poslije, bio zakrvio. Bio je čovjek grupe, »klana« — predestinirani vođa, pa ga je, zacijelo, stajalo velikih napora dok je uspio uvažiti antipoda, »nevjernika«, disidenta.

Kroz godine, kao ustrajan kroničar skupio je golemu dokumentaciju o svome životu u umjetnosti, građu o vremenu u kojemu je živio i o ljudima s kojima je i protiv kojih je bio. Često sam se mogao uvjeriti da ti papiri, bilježnice, fascikli, pisma izazivaju nespokoj nekih njegovih kolega. »Krstin arhiv — odmahnuo je glavom ne jedan bivši 'zemljaš' — to je brižno složen spomenik samome sebi.« Opće je mišljenje bilo da svi ti pedantno skupljani papiri služe idealizaciji Krstine osobe i, povrh toga, afirmaciji njegove javne uloge. Nije, naravno, uvijek odolio napasti da se dotjera, ali tko to, sabirući građu za svoj imaginarni životopis, nije učinio? Više od toga, začudi nas gdjekad sitničavo razračunavanje (»pro foro interno«), stanoviti dogmatizam, intransigencija a onda odjednom oportunistička gesta (kad se sudari s jačim), pa mali ustupci taštini. No ima, istini za volju, u tom arhivu i podosta toga što nije skupljeno za to da posluži Narcisu i što mu nigda nije ni služilo; što ne govori njemu nego drugima u prilog. I od toga je nešto spremio i sačuvao premda nije morao. Nije morao? No zar se i sama činjenica da je to do nas doprlo ne bi mogla shvatiti kao dokaz da su i takvi materijali *moralni* biti sačuvani, to jest da je Krsto Hegedušić, i kraj sve brige o sebi, imao obveza i prema istini?

Polazeći, posljednji put, na Tjentište, gdje je radio na ciklusu fresaka — bilo je to u proljeće 1972 — pozvao me Heg, rano po podne, k sebi u Majstor-sku. Do kasno sam u noć slušao monologe, u kojima je, retrospektivno, prošetao kroz svoj život. Otvorenu, iskrenu, duhovitu — mjestimice i brutalnu, a stalno ironičnu (na svoj račun) — tu je predstavu upriličio za sebe samog. Ali kazalište bez slušatelja i gledatelja, makar i jednog, nije pravo kazalište. U toj se monodrami predstavio kao filozof-lakrdijaš. Secirao je sebe i druge, a onda sve okrenuo u farsu. Učinilo mi se, jednog trena, da mi, iza te maske bez maske, govori: Koliko truda ni za što!

Hvatala se noć. Netko ga je, brižan, telefonom podsjećao da je vrijeme da krene kući. »Budem sko-

ro . . .« Pozornicu je svoga atelijera bio već napučio duhovima prošlosti i primjetih, sa zebnjom, da su mu oni — u taj čas — bili jedina stvarnost. Na ponovni je telefonski poziv (»Vrijeme je. . . misli na zdravlje. . .«) samo sjetno kimnuo. I onaj je realni glas iz nedaleke svoje kuće premjestio među uspomene. »Da, da.«

Onda reče: »Ovo ćemo popiti do kraja.«

Pili smo *njegovu* rakiju. »Kad ne bu mene — ne bu ni nje.« I od te se misli nekako razdanio, razvedrio. Uzalud sam nastojao proniknuti u tajnu iznenadne promjene raspoloženja.

Često se sjetim toga popodneva i večeri. I kako vrijeme prolazi, kao da se i sam budim iz neke snohvatice: iskrsavaju detalji koje sam bio zaboravio ili zanemario, čujem rečenice kojima onda nisam posvećivao pažnju. Jarko obojeni prizori i slikoviti izričaji — uzbuđuju naš duh i vuku nas u nepoznato. Što je jarko to je i živo, što je živo to je i pokretno: bjeguće i nestalno, varljivo. U jarkim je zapamćenjima, često, više onoga koji pamti nego onoga što se htjelo zapamtiti. Tome naprot, blijedi, neupadljivi, sporedni znaci, kojih se jedva sjećamo, dijelovi su autentičnog mjesta i stvarne situacije. Njihova je stvarnost ono što ih i čini nezamjetljivim! Da svjetlost može i smetati vidu, iskusio je svatko tko je iz obasjane sobe naglo unišao u zamačenu. U oči prepunjene svjetlom ne stane ništa drugo. Ali kad se pomiješamo s mrakom, kad ga pustimo u sebe, mi polako i progledamo: neodlučnim obrisima progovore stvari, predstavi nam se mjesto. I malo je mnogo, ako nas dijeli od Ničeg.

Evo sličice koja se vratila u tor: Dan je vjetrovit. Dok Krsto govori, jedna se grana zalijeće u visok atelijerski prozor. Zelena, na plavoj podlozi neba, šušti lišćem kao podsuknjom. Preko širokog staklenog ekrana jedri čehulja bijele vune: oblak. Sat kasnije: razgorijeva se vatra večeri. Vunasto je papperje narančaste boje. Grana je otežala. Privija se uz prozor, gladi ga mekom šapom. Još kasnije: na mrko crvenom nebu nejasan pokret velike, pepeljaste životinje. Taknuto, staklo zacvili. (Priča je poput vira: prvo kruži površinom, dugo i lijeno, pa se postupno ubrza i najposlije pohita, zavrti se i usukana kao nit srne prema dnu. Dno je kraj. Gdje sve nismo bili ovog popodneva i ove večeri! Išli smo za riječima. Na povratku iz svijeta koji su one stvorile, iskapivši sjećanja, gubimo naše pouzdane vodiče. Riječi je sve manje, zaostaju, vuku se za nama. Priča nas je gotovo sustigla. Crvenilo prijeđe u violet, sva žutila u sivo. Od velike je vatre

preostala šaka pepela. Spusti se noć. Crnilo zalije naše ekrane, iščeznu slike, sve zanijemi.

»Da upalimo svjetlo?« — pita Krsto neodlučno. Premda nešto preuranjen, to je naš stvarni oproštaj. Prije nego što ćemo poći, uzima sa stola dva brižno povezana svežnja: »Zemi. Proštudiraj to. Ak buš dalje delal. . .«

Materijali o »Zemlji«. Pisma. Zapisnici. Dnevničke bilješke. Fotografije. Isječci iz novina.

Nekoliko sam puta, i dotad, posudio ponešto iz njegova arhiva. Ali uvijek na sitno: knjigu ili pismo, koju fotografiju, poneki časopis — s obavezanim reversom. Iznenadnom se obilju iskreno začudih.

»Je — govori Krsto zveckajući ključevima — to vredi dok nekome služi.«

Voda je zatvorena, kuhalo isključeno, prozori zatisnuti, sva vrata zaključana.

»Putoval bum ionako sam i — gol.«

Zastavši kao da je samoga sebe ujeo za srce: »Ti boga!«

Izlazimo na gornju stranu i silazimo Goranovom do Rokova perivoja.

Viđat ćemo se još i razgovarati u mnogo navrata: 1973, 1974. Ali završne je riječi izgovorio prije zadnjih rečenica: u proljeće 1972.

*

Od građe koju mi je tada stavio na raspolaganje objavljujem ovdje 14 pisama što mu ih je Ivan Tabaković (1898 — 1977) uputio, iz Novog Sada u Zagreb. Neka su od tih pisama — u cijelosti ili djelomice — pisana »zemljaškom« manirom: borbena i grupaški, ali većina odiše stilom usamljenika. Iz njih se javlja plahovita Tabakovićeva individualnost: razabiremo zanose što se bude i zamiru, otkrivamo samozatajnu širinu njegove osobe; kolegijalnost, dobrotu, sanjarije idealista i značajke majstora. Ne miri se s postignutim pa preispituje sebe i svoje postupke. On neprestance zaziva krizu — u sebi samom i u »Zemlji« — i raduje se kušniji koje se drugi boje: očekuje da će katarzom dobiti. Ne znam je li to skromnost: dok jedan snuje o uspjehu, drugi mašta o savršenstvu. Tabaković

je suptilniji od prijatelja; i protuslovniji. U »Zemlju« on od samog početka unosi i neku iracionalnu komponentu: podsvjesnu sklonost nadrealnom, koja nam se danas čini nadasve zanimljivom.

Osim Tabakovićevih misli, zanimljive su mjestimice i Hegove marginalije jer jasno pokazuju gdje su im bile dodirne točke, a gdje je počinjalo polje razdora. (Ako je to, uopće, bio razdor. Oni su se razišli kao planeti, silom neke dublje logike. Tko slijedi svoj put, razumije i tuđu želju za slobodom). Objavljujem pisma Ivana Tabakovića ne dirajući u osobitost njegova jezika. Treba, međutim, imati na umu da mu stil i sintaksa pokazuju kolebanja koja su razumljiva kad je riječ o čovjeku koji se, kao Srbin, rodio u Rumunjskoj, a do svoje se 28. godine školovao u Mađarskoj, Hrvatskoj, Njemačkoj i opet u Hrvatskoj, da bi, 1930, preselio u Novi Sad, u Vojvodinu.

Očito je da su pisma upućivana Hegedušiću pisana naglo, u jednom dahu, pa ima lapsusa koji su tek evidentna posljedica hitnje. Ispravio sam ih tamo gdje bi inzistiranje na doslovnosti prijepisa moglo zamutiti smisao; ali sam u bilješkama upozorio i na izvoran oblik. Posve je osobita — a često i nesuvisla — Tabakovićeva interpunkcija. U pravilu, nisam ni nju dirao, osim na mjestima gdje se kazivala kao *lapsus calami*; kao onda kad se, u sredini rečenice, pojavljivala točka umjesto zareza. U nekoliko sam navrata morao dodati interpunkcijske znakove da njihov izostanak ne izazove dvojbu čitača. Npr.: ako su pojedini periodi Ta

bakovićevih pisama završavali bez točke, ja sam je dometao da se ne posumnja u cjelovitost citata. Dopisani su znaci obilježeni uglatim zagradama. Ako je u istom pismu Tabaković upotrebljavao korektne i nekorektne oblike jedne te iste riječi, ujednačio sam pisanje prema korektnom obliku i nisam na to posebno upozoravao. Jednako kao i sa zarezima, Tabaković je nesiguran kad bilježi dijakritičke znakove (posebice kod č i ć). I tu sam ujednačavao njegov tekst prema onome što je regularno ne ukazujući posebno na te sitne — premda česte — intervencije. Uopće, nisam se trudio da ljubomorno sačuvam svaku pravopisnu grešku i sve gramatičke nepodopštine. Nisam izabrao taj put da bih ga učinio ljepšim i boljim, nego stoga što smatram da te greške nisu — za Tabakovića — značajne. One su prije (logičan) rezultat vanjskih okolnosti, nego što su izraz subjektivne volje: stila u višem smislu riječi.

Nadam se da će objavljivanje ove korespondencije biti na korist svakom ozbiljnom istraživaču hrvatskog i srpskog modernog slikarstva; napose pak onome koga zanimaju »Zemlja«, Ivan Tabaković i Krsto Hegedušić. U tim je pismima, osim mnogobrojnih podataka — građe za povijest i sociologiju umjetnosti — (nesustavno) izložena i poetika koja još ništa nije izgubila od svoje svježine i privlačnosti. Tabaković je slikar koji *rad* pokušava povezati s *nadahnućem*, *majstorstvo* s *lucidnošću*; a jedna je od bitnih crta njegova *moderniteta* *passionantno iskanje odgovornosti*. *Odgovornost* je nedjeljiva i neprenosiva: biti moderan značilo je za nj biti svoj.